

โดย รศ.สมพร อิศวิลานนท์ นักวิชาการอาวุโส สถาบันคลังสมองของชาติ
และผู้ประสานงานโครงการ "งานวิจัยเชิงนโยบายเกษตร"
ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

แอฟริกา... ตลาดข้าว ที่กำลังขยายตัว

ข้าวเป็นพืชอาหารพื้นเมืองชนิดหนึ่งของภูมิภาคแอฟริกามานานก่อนที่ชาวตะวันตกจะเดินทางเข้ามาในภูมิภาคนี้และยึดถือครองพื้นที่เป็นอาณานิคม โดยพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกกันดั้งเดิมในแอฟริกาเรียกว่าข้าวสายพันธุ์แอฟริกา (African Rice หรือ *Oryza Glaberrima*) เป็นสายพันธุ์ข้าวที่ต่างไปจากสายพันธุ์ข้าวที่ปลูกกันในเอเชียหรือที่เรียกว่าข้าวสายพันธุ์เอเชีย (Asian Rice หรือ *Oryza Sativa*) สำหรับข้าวสายพันธุ์เอเชียนั้นได้ถูกนำเข้ามาเผยแพร่ในทวีปแอฟริกาโดยชาวโปรตุเกสเมื่อประมาณ 4 ศตวรรษที่ผ่านมา และเนื่องจากข้าวสายพันธุ์เอเชียนั้นให้ผลผลิตที่สูง มีลักษณะของเมล็ดที่เรียวยาว การแกะเปลือกออกทำได้ง่าย ซึ่งต่างจากข้าวสายพันธุ์แอฟริกาที่มีเมล็ดกลมเหมือนเมล็ดข้าวญี่ปุ่น และการแกะเปลือกออกยาก การแพร่กระจายของการเพาะปลูกข้าวสายพันธุ์เอเชียนำไปทดแทนข้าวสายพันธุ์แอฟริกาที่ปลูกกันอยู่ดั้งเดิมของชาวแอฟริกา การเพาะปลูกข้าวสายพันธุ์แอฟริกาในปัจจุบันยังคงมีอยู่บ้างในบางพื้นที่ซึ่งผลผลิตจะถูกนำไปใช้ประโยชน์อื่นที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ของชนพื้นเมือง อย่างไรก็ตาม การผลิตข้าวในภูมิภาคแอฟริกายังไม่สามารถพึ่งพิงตนเองได้และยังจะต้องเป็นภูมิภาคนำเข้าข้าวที่สำคัญของโลก

แอฟริกากับการผลิต และการบริโภคข้าว

ภูมิภาคแอฟริกาแบ่งออกเป็น 5 ภูมิภาคย่อย ได้แก่ **แอฟริกาเหนือ** ซึ่งประกอบด้วยประเทศซูดาน คูนิเซีย มอริเตเนีย โมร็อกโก ลิเบีย อียิปต์ และแอลจีเรีย ภูมิภาค **แอฟริกาตะวันตก** ประกอบด้วยประเทศกานา กินี กินี-บิสเซา แกมเบีย โกตดิวัวร์ (ไอวอรีโคสต์) เคปเวิร์ด เซเนกัล เซียร์ราลีโอน โคลโก ไนจีเรีย ไนเจอร์ บูร์กินาฟาโซ เบนิน มาลี และไลบีเรีย ภูมิภาค **แอฟริกากลาง** ประกอบด้วยประเทศกาบอง แคเมอรูน ชาด เซาตูเมและปรินซิปี สาธารณรัฐคองโก สาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก สาธารณรัฐแอฟริกากลาง อีเควทอเรียลกินี และแองโกลา ภูมิภาค **แอฟริกาตะวันออก** ประกอบด้วยประเทศคอมโมโรส เคนยา จิบูตี ซิมบับเว เซเชลส์ แซมเบีย โซมาเลีย แทนซาเนีย บุรุนดี เรอูนียง มอริเชียส มาดากัสการ์ มาลาวี ยูกันดา รวันดา เอธิโอเปีย และเอริเทรีย สำหรับ ภูมิภาค **แอฟริกาใต้** ประกอบด้วยประเทศนามิเบีย บอตสวานา เลโซโท สวาซิแลนด์ และแอฟริกาใต้

แอฟริกามีประชากรประมาณ 1,223 ล้านคน ในปี 2559 โดยมีสัดส่วนของประชากรในแอฟริกาตะวันออกมากที่สุดร้อยละ 33.34 รองลงมา ได้แก่ แอฟริกาตะวันตก ร้อยละ 29.83 แอฟริกาเหนือร้อยละ 18.75 แอฟริกากลาง ร้อยละ 12.87 และแอฟริกาใต้ร้อยละ 5.21 ซึ่งใน 54 ประเทศที่ตั้งอยู่ในทวีปแอฟริกา มี 44 ประเทศที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวจำนวนมากน้อยต่างกันออกไป โดยประชากรของหลายประเทศของแอฟริกาบริโภคข้าวเป็นอาหารจานหลัก และมีอีกหลายประเทศที่ประชากรบริโภคข้าวเป็นเพียงอาหารประกอบ ทำให้ระดับการพึ่งพิงตนเองเรื่องข้าวของแต่ละประเทศมีแตกต่างกันไป นอกจากนี้ข้าวยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของบางประเทศอีกด้วย

ข้อมูลจากองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) พบว่าพื้นที่เก็บเกี่ยวข้าวในภูมิภาคแอฟริกาโดยรวมมีประมาณ 69.89 ล้านไร่ในปี 2556 ประเทศที่มีสัดส่วนของพื้นที่เก็บเกี่ยวข้าวมากในภูมิภาคแอฟริกา 10 อันดับ ได้แก่ ไนจีเรีย (26.21%) มาดากัสการ์ (11.62%) กินี (9.84%) เซียร์ราลีโอน (6.01%) มาลี (5.41%) อียิปต์ (5.34%) โกตดิวัวร์ (3.40%) โมซัมบิก (2.68%) ไลบีเรีย (2.06) และกินี-บิสเซา (1.21%) ตามลำดับ¹ โดยในจำนวนนี้ 7 ประเทศอยู่ในแอฟริกาตะวันตก ยกเว้นประเทศมาดากัสการ์และโมซัมบิก ซึ่งอยู่ในแอฟริกาตะวันออก และอียิปต์ ซึ่งอยู่ในแอฟริกาเหนือ

สำหรับผลผลิตข้าวภายในภูมิภาคนี้มีจำนวนโดยรวม 28.13 ล้านตันข้าวเปลือก (หรือประมาณ 18.3 ล้านตันข้าวสาร) ในปี 2558 โดยประเทศที่ผลิตข้าวได้มากที่สุดของทวีป ได้แก่ ไนจีเรีย (4.82 ล้านตันข้าวเปลือก) รองลงมา 4 ลำดับ ได้แก่ มาดากัสการ์ (3.61 ล้านตัน) มาลี (2.21 ล้านตัน) กินี (2.05 ล้านตัน) และ เซียร์ราลีโอน (1.26 ล้านตัน)² ตามลำดับ

แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญในทวีปแอฟริกาจะอยู่ในภูมิภาคแอฟริกาตะวันออกโดยมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 56 ของพื้นที่เพาะปลูกข้าวของทวีป รองลงมา ได้แก่ แอฟริกาตะวันออก (25%) แอฟริกากลาง (9%) แอฟริกาเหนือ (8%) และแอฟริกาใต้ (2%) ผลผลิตข้าวของทวีปแอฟริกาโดยเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำประมาณ 336 กิโลกรัมต่อไร่ ทั้งนี้ เพราะพื้นที่เพาะปลูกข้าวส่วนใหญ่เป็นที่ดอนและเป็นนาขั้นน้ำฝนถึงร้อยละ 55 โดยมีพื้นที่ชลประทานเพียงร้อยละ 11 ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมดเท่านั้น อีกทั้งเกษตรกรส่วนใหญ่ยังใช้เทคนิคการผลิตที่เป็นแบบดั้งเดิมเป็นสำคัญ³

ในช่วงกว่าทศวรรษที่ผ่านมาปริมาณผลผลิตข้าวในภูมิภาคแอฟริกาได้ปรับตัวเพิ่มสูงขึ้นร้อยละ 69.74 โดยมีผลผลิตเฉลี่ยที่ปีละ 10.94 ล้านตันข้าวสารในช่วงปี 2543-2545 และได้เพิ่มสูงขึ้นมาเป็นเฉลี่ยปีละ 18.57 ล้านตันข้าวสารในช่วงปี 2555-2558 แต่ในด้านความต้องการข้าวเพื่อการบริโภคในภูมิภาคกลับพบว่ามีการขายตัวเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 77.45 ในช่วงเวลาเดียวกัน โดยได้เพิ่มขึ้นจากเฉลี่ยปีละ 16.72 ล้านตันข้าวสารในปี 2543-2545 มาเป็นเฉลี่ยปีละ 29.67 ล้านตันข้าวสารในปี 2555-2558 (ตารางที่ 1) เนื่องจากการขยายตัวของประชากรที่มีมากกว่าการขายตัวของผลผลิต ทำให้ความต้องการนำเข้าข้าวของภูมิภาคแอฟริกาขยายตัวจากเฉลี่ยปีละ 7.27 ล้านตันข้าวสาร มาเป็น 12.13 ล้านตัน หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 66.85

ตารางที่ 1 ปริมาณผลผลิตข้าว การบริโภค และการนำเข้า เฉลี่ยต่อปี ช่วงปี 2543-2558

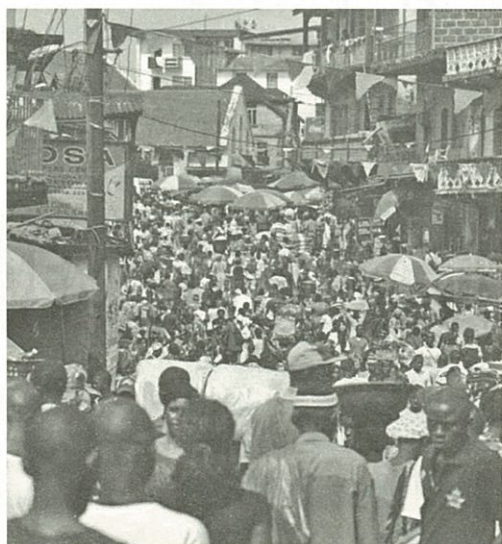
ปี	ปริมาณเฉลี่ยต่อปี (ล้านตันข้าวสาร)		
	ผลผลิต	การบริโภค	การนำเข้า
2543-2545	10.94	16.72	7.27
2546-2548	11.99	19.20	7.39
2549-2552	14.40	22.83	8.03
2553-2555	16.60	25.59	10.41
2556-2558	18.57	29.67	12.13

ที่มา: จำนวนจากข้อมูล USDA: Grain world markets and Trade หลาย issues

ปัจจัยที่จะเป็นแรงกดดันให้ภูมิภาคแอฟริกามีความต้องการนำเข้าข้าวขยายตัวเพิ่มขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรภายในภูมิภาค อีกทั้งการบริโภคข้าวต่อบุคคลภายในภูมิภาคนี้ยังคงมีอัตราที่เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ สภาพทางเศรษฐกิจภายในภูมิภาคที่พัฒนาก้าวหน้าไปทำให้มีผลต่อการเพิ่มขึ้นของระดับรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากร และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการบริโภคอาหารจานหลักของประชากรจากเดิมที่เคยบริโภคธัญพืชพื้นเมือง เช่น ข้าวฟ่าง ข้าวโพด ลูกเดือย และพืชหัว อย่างมันสำปะหลัง และมันเทศ มาสู่การบริโภคข้าวเพิ่มมากขึ้น เพราะมีความสะดวกและประหยัดเวลาในการเตรียมอาหาร

แม้ว่านโยบายเรื่องข้าวของหลายประเทศในภูมิภาคแอฟริกาจะพยายามให้ความสำคัญกับการพึ่งพิงตนเอง เช่น Programme for Accelerated Agricultural Development (PRACAS) ของเซเนกัลที่ร่วมมือกับ FAO ในการพัฒนาการเกษตรเพื่อนำไปสู่การพึ่งพิงตนเอง โดยเฉพาะพืชอาหารจานหลัก⁴ หรือในกรณีของไนจีเรียที่กำหนดนโยบายที่จะยกระดับการพึ่งพิงตนเองเรื่องข้าวให้ได้ในปี 2560 ภายใต้มาตรการ GES (Growth Enhancement Scheme)⁵ แต่ประเทศต่างๆ ในแอฟริกายังมีข้อจำกัดที่จะพัฒนาตนเองเรื่องข้าวไปสู่ประเทศที่สามารถพึ่งพิงตนเองได้โดยสมบูรณ์ ในจำนวนประเทศที่ผลิตและบริโภคข้าวภายในภูมิภาคแอฟริกา มีอียิปต์เพียงประเทศเดียวที่สามารถผลิตได้มากกว่าความต้องการภายในประเทศและมีเหลือส่งออกจำนวนหนึ่ง

ส่วนกลุ่มที่พึ่งพิงตนเองได้ในระหว่างร้อยละ 75 แต่ไม่ถึงร้อยละ 100 มี 10 ประเทศ และส่วนที่เหลืออีกประมาณ 33 ประเทศจัดอยู่ในกลุ่มที่สามารถพึ่งพิงตนเองได้น้อย (อยู่ต่ำกว่าร้อยละ 63) ซึ่งทั้งหมดผลิตข้าวไม่เพียงพอและต้องพึ่งพิงการนำเข้าข้าวเพื่อให้เพียงพอกับความต้องการในประเทศ USDA ได้รายงานไว้ในภูมิภาคแอฟริกาประเทศผู้นำเข้ามากกว่า 4.5 แสนตันในปี 2558 ได้แก่ เซเนกัล แอฟริกาใต้ โดคคิวัร์ โมซัมบิก แคเมอรูน กานา เคนยา และแองโกลา ซึ่งใน 8 ประเทศดังกล่าวมีการนำเข้าข้าวจำนวน 4.96 ล้านตันข้าวสาร หรือประมาณร้อยละ 44.44 ของปริมาณการนำเข้าข้าวของภูมิภาคโดยรวม

ตลาดข้าวโลกและการนำเข้าของแอฟริกา

ในปี 2558 ตลาดการค้าข้าวโลกมีปริมาณการค้าโดยรวมประมาณ 42.68 ล้านตัน ในจำนวนนี้ไทยเป็นผู้ส่งออกข้าวเป็นลำดับที่สองรองจากอินเดียเล็กน้อย โดยได้ส่งออกที่ปริมาณรวม 9.80 ล้านตันหรือมีสัดส่วนการส่งออกร้อยละ 22.96 ในขณะที่อินเดียส่งออกข้าวจำนวน 11.05 ล้านตัน หรือร้อยละ 25.89 ส่วนเวียดนามเป็นผู้ส่งออกมากเป็นลำดับที่สามมีปริมาณการส่งออก 6.61 ล้านตัน⁶ หรือร้อยละ 15.42 หากรวมการส่งออกทั้งสามประเทศจะมีสัดส่วนการส่งออกรวมถึงร้อยละ 64.27 ของปริมาณข้าวในตลาดการค้าโลก

สำหรับตลาดนำเข้าข้าวของแอฟริกามีจำนวน 11.67 ล้านตัน ในจำนวนนี้เป็นการนำเข้าข้าวจากไทยประมาณ 4.72 ล้านตัน หรือร้อยละ 40.44 นำเข้าจากอินเดียประมาณ 4.14 ล้านตัน หรือร้อยละ 35.48 นำเข้าจากเวียดนามประมาณ 0.78 ล้านตัน หรือร้อยละ 6.68 ที่เหลือประมาณ 2.03 ล้านตัน หรือประมาณร้อยละ 17.40 นำเข้าจากแหล่งอื่นๆ⁷

ตลาดข้าวไทยในแอฟริกา

ปริมาณการค้าข้าวของไทยกับแอฟริกาทั้งภูมิภาคนั้นมีประมาณร้อยละ 48.16 ของปริมาณการส่งออกข้าวของไทย หากแบ่งตามชนิดของข้าวและตามภูมิภาคย่อยของทวีปแอฟริกาแล้ว พบว่าไทยส่งออกข้าวหนึ่งไปภูมิภาคแอฟริกาเป็นสำคัญประมาณ 1.88 ล้านตัน หรือร้อยละ 39.83 ของปริมาณการส่งออกข้าวทั้งหมดไปในภูมิภาคแอฟริกา (ตารางที่ 2) โดยมีภูมิภาคแอฟริกาตะวันตกเป็นตลาดนำเข้าข้าวหนึ่งที่สำคัญของไทย รองลงมา ได้แก่ ภูมิภาคแอฟริกาใต้

การส่งออกข้าวสารขาวของไทยไปยังตลาดในภูมิภาคแอฟริกาโดยรวมทุกชนิดของข้าวสารขาวมีจำนวนรวม 2.04 ล้านตัน (ไม่รวมข้าวหอม) ในจำนวนนี้เป็นการส่งออกข้าวสารขาว 5% มากที่สุดจำนวน 1.55 ล้านตัน รองลงมา ได้แก่ การส่งออกข้าวอื่นๆ (ข้าว 25% และข้าวหัก) จำนวน 0.38 ล้านตัน ส่วนการส่งออกข้าวสารขาว 100%, 15%, 20% มีปริมาณเล็กน้อย สำหรับข้าวหอมมะลิซึ่งเป็นข้าวระดับคุณภาพนั้น ไทยส่งออกไปยังตลาดแอฟริการวมประมาณ 0.70 ล้านตัน⁸ โดยมีการส่งออกไปยังภูมิภาคแอฟริกาตะวันตกมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 80.17 ประเทศในแอฟริกาที่ไทยส่งออกข้าวไปมาก 5 ลำดับแรกของปี 2558 ได้แก่ แคเมอรูน (379,533 ตัน) แองโกลา (313,597 ตัน) โมซัมบิก (303,717 ตัน) โดคคิวัร์ (303,344 ตัน) และเบนิน (283,557 ตัน)

ตารางที่ 2 ปริมาณการส่งออกข้าวของไทยไปในภูมิภาคต่างๆ ของแอฟริกาตามชนิดของข้าวปี 2558

ภูมิภาค	ข้าวหอม	ข้าว 100%	ข้าว 5%	ข้าว10-15%	ข้าว 25% และอื่นๆ	ข้าวบึ่ง	รวม
แอฟริกาเหนือ	31,037	395	4,572	-	-	17,318	55,714
แอฟริกาตะวันตก	558,530	22,350	530,534	5,601	279,198	1,249,886	2,739,870
แอฟริกากลาง	83,875	22,424	707,614	19,478	87,168	62,213	982,773
แอฟริกาตะวันออก	12,473	11,388	298,590	20,402	14,064	14,909	373,844
แอฟริกาใต้	9,771	11,244	4,882	-	2,442	539,872	569,957
รวม	695,687	69,801	1,546,192	45,481	382,872	1,884,197	4,722,158

ที่มา: จำนวนจากข้อมูลกรมศุลกากรด้วยความร่วมมือของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

ตลาดข้าวอินเดีย ในแอฟริกา

คู่แข่งที่สำคัญของข้าวไทยในภูมิภาคแอฟริกาคือ อินเดีย โดยมีปริมาณการส่งออกไปยังภูมิภาคดังกล่าว จำนวน 4.14 ล้านตัน หรือร้อยละ 37.46 ของปริมาณการส่งออกข้าวของอินเดีย โดยในจำนวนข้าวส่งออกของอินเดียนั้น ได้ส่งออกไปในภูมิภาคแอฟริกาตะวันตกมากที่สุดร้อยละ 70.18 รองลงมา ได้แก่ แอฟริกาตะวันออก ร้อยละ 14.08 แอฟริกาใต้ร้อยละ 7.17 แอฟริกากลาง ร้อยละ 4.48 และแอฟริกาเหนือร้อยละ 4.09 ตามลำดับ ข้าวที่อินเดียส่งออกไปที่ภูมิภาคแอฟริกานั้นได้ส่งออกไปยังประเทศที่สำคัญ 5 ลำดับแรก ได้แก่ เซเนกัล (935,009 ตัน) เบนิน (546,156 ตัน) โกตดิวัวร์ (417,624 ตัน) กินี (396,867 ตัน) และแอฟริกาใต้ (287,352ตัน)

เนื่องจากข้อมูลการส่งออกข้าวของอินเดียไปยังตลาดแอฟริกามีจำกัด จึงไม่สามารถแยกนำเสนอให้เห็นชนิดของการส่งออกข้าวของอินเดียไปยังภูมิภาคแอฟริกาได้

ตลาดข้าวเวียดนาม ในแอฟริกา

เวียดนามมีตลาดข้าวในแอฟริกาเพียง 0.78 ล้านตัน หรือร้อยละ 11.80 ของการส่งออกข้าวของเวียดนาม ซึ่งมีจำนวนไม่มากนักหากเทียบกับการส่งออกของไทยและอินเดียไปยังตลาดดังกล่าว ทั้งนี้ หากเทียบกันในระหว่างภูมิภาคย่อยของแอฟริกาพบว่าภูมิภาคแอฟริกาตะวันออกมีการนำเข้าข้าวจากเวียดนามมากที่สุดร้อยละ 75.12

รองลงมา ได้แก่ ภูมิภาคแอฟริกากลางร้อยละ 6.56 ที่เหลือ ได้แก่ ภูมิภาคแอฟริกาตะวันออก แอฟริกาใต้ และแอฟริกาเหนือ

สำหรับประเทศในแอฟริกาที่นำเข้าข้าวจากเวียดนาม 5 ลำดับแรก ได้แก่ กานา (328,613ตัน) โกตดิวัวร์ (247,538ตัน) แอฟริกาใต้ (41,112 ตัน) แอลจีเรีย (36,545ตัน) และบูร์กินาฟาโซ (34,515ตัน) ซึ่งหากพิจารณาตามชนิดของข้าวที่เวียดนามส่งออกไปในภูมิภาคแอฟริกา เวียดนามได้ส่งออกข้าวหอมไปยังภูมิภาคดังกล่าวมากที่สุด (456,595ตัน) หรือคิดเป็นร้อยละ 58.18 ของปริมาณข้าวที่เวียดนามส่งออกไปยังภูมิภาคดังกล่าว รองลงมา ได้แก่ ข้าว 5% คิดเป็นร้อยละ 32.04 ส่วนข้าวชนิดอื่น ๆ มีปริมาณไม่มากนัก

การที่ภูมิภาคแอฟริกามีระดับการพึ่งพิงตนเองเรื่องข้าวได้ในระดับต่ำ โดยมีการบริโภคขยายตัวรวดเร็วว่าการขยายตัวของปริมาณการผลิต ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าการพึ่งพิงการนำเข้าข้าวของภูมิภาคดังกล่าวกำลังขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น ตลาดข้าวในภูมิภาคแอฟริกาจึงเป็นตลาดที่มีการแข่งขันสูงและกำลังจะก้าวขึ้นไปเป็นตลาดนำเข้าข้าวรายใหญ่ของโลก ซึ่งผู้ส่งออกของไทยควรเฝ้าจับตามองและมีโอกาสที่จะขยายตลาดข้าวส่งออกของไทยไปในภูมิภาคดังกล่าวได้เพิ่มมากขึ้น โดยควรจะให้ความสำคัญกับคุณภาพของข้าวเพื่อสร้างรสนิยมจำเพาะให้เกิดขึ้นกับผู้บริโภคชาวไทยภายในภูมิภาคดังกล่าว

ข้อมูลอ้างอิง

- 1 จำนวนจากข้อมูล FAOSTAT ของ FAO
- 2 จำนวนจากข้อมูล USDA: Grain World Markets and Trade, August, 2016.
- 3 Oteng, J.W. and Sant Anna, R. "Rice Production in Africa: current situation and issues", FAO.
- 4 <http://www.fao.org/3/a-az059e.pdf>
- 5 USDA: Nigeria: Grain and Feed Annual, April, 2016
- 6 จำนวนจากข้อมูล USDA: ใน "Grain: World Markets and Trade", August, 2016
- 7 อ้างแล้วใน 7
- 8 ข้อมูลที่นำเสนอรวมข้าวหอมประทุม ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก